

ΔΗΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

ΚΟΖΑΝΗ, 600 ΧΡΟΝΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης

Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας
Κοζάνη 27-30 Σεπτεμβρίου 2012

100^η επέτειος της απελευθέρωσης της Κοζάνης

Επιστημονική-εκδοτική επιμέλεια:

Χαρίτων Καρανάσιος, Κώστας Ντίνας,
Δημήτρης Μυλωνάς, Δημήτρης Σχρέκας

ΚΟΖΑΝΗ 2014

ΚΟΖΑΝΗ, 600 ΧΡΟΝΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Κοζάνη 1951: Η κεντρική πλατεία, το Δημαρχείο ελαφρώς επισκευασμένο μετά τον βομβαρδισμό από τους Γερμανούς (1941), και το Καμπαναριό με το ρολόι του Μαμάτσιου (τοποθέτηση 1939) [αδημοσίευτη φωτογραφία].

ΔΗΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

ΚΟΖΑΝΗ, 600 ΧΡΟΝΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης

Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας
Κοζάνη 27-30 Σεπτεμβρίου 2012
100^η επέτειος της απελευθέρωσης της Κοζάνης

Επιστημονική-εκδοτική επιμέλεια
Χαρίτων Καρανάσιος, Κώστας Ντίνας,
Δημήτρης Μυλωνάς, Δημήτρης Σκρέκας

ΚΟΖΑΝΗ 2014

*Στη μνήμη
των Ευεργετών της Κοζάνης*

© 2014 Δήμος Κοζάνης

ISBN 978-618-81319-3-0

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

– Πρόλογος	13
– Πρόγραμμα Συνεδρίου	19
– Χαιρετισμός Δημάρχου Κοζάνης	27

Η Κοζάνη από την Ίδρυση στην Απελευθέρωση, 15^{ος} αι. – 1912

<u>ΟΙΚΙΣΜΟΙ – ΔΙΟΙΚΗΣΗ – ΚΟΙΝΩΝΙΑ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ</u>	29
---	----

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΖΙΩΤΑ

<i>Οικιστικές εγκαταστάσεις και ανθρώπινες δραστηριότητες στην ευρύτερη περιοχή της Κοζάνης κατά την Αρχαιότητα. Μια διαχρονική συνοπτική παρουσίαση</i>	31
--	----

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΤΣΟΣ

<i>Το οικιστικό δίκτυο των περιοχών Καστοριάς-Βοΐου το 1530</i>	49
---	----

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΜΠΟΥΡΙΔΗΣ

<i>Η περιοχή Γρεβενών σε οθωμανικές πηγές, 16^{ος} αιώνας</i>	73
---	----

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΑΛΑΚΙΔΗΣ

<i>Το οθωμανικό σύστημα του μαλικιανέ (malikâne) στην Κοζάνη</i>	87
--	----

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΛΑΜΠΡΑΚΗΣ

<i>Φορολογικές ελαφρύνσεις και απαλλαγές στην περιοχή Σερβίων κατά τον 17^ο αιώνα</i>	113
---	-----

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ Γ. ΠΑΛΗΟΥ

<i>Διοίκηση και οικονομικοκοινωνική διαστρωμάτωση στην Κοζάνη του 17^{ου}-19^{ου} αιώνα</i>	133
---	-----

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Ν. ΔΑΡΔΑΣ

<i>Συνόψιση εκκλησιαστικής ιστορίας σε Σέρβια, Κοζάνη και Σιάτιστα</i>	149
--	-----

ΒΑΣΙΛΙΚΗ Θ. ΔΙΑΦΑ-ΚΑΜΠΟΥΡΙΔΟΥ

<i>Μορφές γαμήλιων παροχών κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας στην Κοζάνη. Νάχτι και Τράχωμα</i>	163
--	-----

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ

Το φαινόμενο του ευεργετισμού στην Κοζάνη, 17^{ος}-19^{ος} αιώνας. . . . 179

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΕΣ

Η κτηνοτροφία στην περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών:

Μια διαχρονική παραγωγική δραστηριότητα

και οι κοινωνικές και πολιτισμικές της διαστάσεις. 189

ΙΚΑΡΟΣ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΣ

Θεσμικές συνδηλώσεις της ‘ελληνικής’ παρουσίας στην Κεντρική Ευρώπη:

Η Διασπορά των Κοζανιτών (18^{ος} αι. – αρχές 19^{ου} αι.) 217

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΛΟΓΙΟΙ – ΤΕΧΝΗ 235**ΒΕΝΕΤΙΑ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ**

Η παιδεία στην Κοζάνη κατά τον 18^ο αιώνα

μέσα από τα χειρόγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης 237

ΧΑΡΙΤΩΝ ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΣ

Επισκόπηση ιστορίας της Βιβλιοθήκης Κοζάνης 255

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΝΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Η παράδοση των ιατροφιλοσόφων στην Κοζάνη

και τη Σιάτιστα, 18^{ος} με αρχές του 19^{ου} αιώνα 291

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΛΟΦΙΤΗ

Η βιβλιοθήκη του ιατροφιλοσόφου Γεωργίου Σακελλάριου 301

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

Οι Σιατιστινοί και Κοζανίτες σύντροφοι του Ρήγα. 313

ΝΙΚΟΣ Κ. ΨΗΜΜΕΝΟΣ

Η διένεξη των σχολών στην ελληνική εκδοχή της.

Η άποψη του πρυτάνεως Θεοδώρου Μανούση (1846) 325

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ

Η εκπαίδευση στην πόλη της Κοζάνης και στην ευρύτερη περιοχή της

με βάση τα στατιστικά δεδομένα (1830-1912). 337

ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΜΑΛΟΥΤΑ

Η γυναικεία εκπαίδευση στην Κοζάνη: Τα πρώτα πενήντα χρόνια (1862-1912).

Το Παρθεναγωγείο της Κοζάνης βάσει ανέκδοτων εγγράφων. 353

ΚΩΣΤΑΣ Δ. ΝΤΙΝΑΣ

Ο γλωσσικός χάρτης της ευρύτερης περιοχής Κοζάνης-Γρεβενών . . . 365

ΜΑΡΙΖΑ ΤΣΙΑΠΑΛΗ

Τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία του Νομού Κοζάνης 381

ΜΑΡΙΖΑ ΤΣΙΑΠΑΛΗ

*Ο ζωγραφικός και ξυλόγλυπτος διάκοσμος
των αρχοντικών Κοζάνης και Σιάτιστας* 389

Η Απελευθέρωση της Κοζάνης, 11 Οκτωβρίου 1912

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΙΩΓΟΣ

*Ο Μακεδονικός Αγώνας στην περιοχή της Κοζάνης
και η προσφορά των Κοζανιτών* 397

ANNA B. ΜΑΝΔΥΛΑΡΑ

*Οι εορτές του πολέμου και οι πόλεμοι της εορτής.
Η απελευθέρωση της Κοζάνης, 11 Οκτωβρίου 1912* 413

ΕΛΕΝΗ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ

*Η απελευθέρωση της Κοζάνης μέσα από έγγραφα
της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης* 425

Η ελεύθερη Κοζάνη 1912-2012

ΚΟΙΝΩΝΙΑ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ 445

ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΚΛΑΒΙΝΑΣ

*Εκλογικές αναμετρήσεις στην Κοζάνη την περίοδο
του Εθνικού Διχασμού 1915-1920:
Κόμματα, υποψήφιοι, εκλογικές συμπεριφορές* 447

ΘΑΝΑΣΗΣ ΚΑΛΛΙΑΝΙΩΤΗΣ

Μεσοπόλεμος, Κατοχή και Εμφύλιος στην περιοχή Κοζάνης 467

ΣΤΑΘΗΣ ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ

*Η συμβολή των προσφύγων του 1923 στην ανάπτυξη
της πόλης και επαρχίας Κοζάνης* 485

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι. ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ

*Επισημάνσεις για τα μαστοροχώρια και τους μαστόρους
της επαρχίας Βοΐου Κοζάνης* 497

ΜΑΡΙΑ ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΗ-ΔΕΛΙΒΑΝΗ

Αναπτυξιακές δυνατότητες και χαμένες ευκαιρίες της Κοζάνης 527

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΤΟΥΡΛΙΔΑΚΗΣ – ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΡΛΟΠΟΥΛΟΣ

Βιωσιμότητα λιγνιτικής βιομηχανίας και τοπική κοινωνία 537

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ 547

ΑΓΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

*Πολιτιστική κίνηση στην Κοζάνη μετά την Απελευθέρωση:
Λογοτεχνία, Θέατρο, Μουσική* 549

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΣΚΡΕΚΑΣ

*Το συγγραφικό έργο του μητροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης
Διονυσίου Ψαριανού (1957-1997)* 563

αρχιμ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ ΜΥΡΟΥ

*Τοπική εκκλησία: Αναχρονιστική λαϊκή παράδοση ή παραδεδωμένο
αποκαλυπτικό γεγονός υπαρξιακής αυτοσυνειδησίας
και κοινοτικής κοινωνικής δομής;* 581

ΖΩΗ Ν. ΜΑΡΓΑΡΗ

*Λαϊκά δρώμενα στην Κοζάνη και την περιοχή Τσιαρτσιαμπά.
Τελεστική (ανα)συγκρότηση, (ανα)διαπραγμάτευση
και (ανα)δήλωση των τοπικών κοινοτήτων* 593

ΜΑΡΙΝΑ ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ

*Παραδοσιακές φορεσιές της περιοχής Κοζάνης
στο Λαογραφικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* 613

Σύγχρονες προκλήσεις της Κοζάνης και της περιοχής

ΛΑΖΑΡΟΣ ΜΑΛΟΥΤΑΣ

Ο σχεδιασμός της πορείας της Κοζάνης μετά τα 600 χρόνια Ιστορίας 641

ΕΥΘΥΜΙΟΣ Α. ΜΠΑΤΙΑΝΗΣ

*Προοπτικές ανάπτυξης της αγροτικής οικονομίας
στην περιοχή Κοζάνης* 645

ΚΩΣΤΑΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Οι προοπτικές του τοπικού εμπορίου στη σύγχρονη εποχή..... 653

ΛΑΖΑΡΟΣ ΤΣΙΚΡΙΤΖΗΣ

Η πρόκληση για μια πράσινη μεταλιγνιτική περίοδο 657

ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΤΙΑΣ

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας και τοπική ανάπτυξη 673

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ

Σκέψεις για τον Λαϊκό πολιτισμό και τη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη .. 685

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

*Η προβολή του τοπικού πολιτισμού και τουρισμού
ως παράγων ανάπτυξης* 693

αρχιμ. ΕΦΡΑΙΜ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Εκκλησία, κοινωνία και αυτοσυνείδηση 703

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΧΙΣΑΡΙΔΗΣ

Η έρευνα της τοπικής ιστορίας και οι ιστορικές προκλήσεις 707

– Γενικό ευρετήριο 713

ΔΥΤΙΚΟΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ

Ε
Τ
Α
Ι
Ρ
Ε
ΙΑ

Μ
Ε
Λ
Ε
Τ
Ω
Ν

Ε.ΔΥΜ.ΜΕ.

Ο ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΚΟΖΑΝΗΣ-ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Έχει από παλιά τονιστεί, αλλά νομίζω ότι πρέπει με κάθε ευκαιρία να το λέμε, ότι η γλώσσα είναι πολύμορφη και πολύπλοκη, όπως και η γλωσσική κοινότητα που τη χρησιμοποιεί. Άλλωστε, η γλώσσα είναι κοινωνικό και επικοινωνιακό προϊόν και ως εκ τούτου είναι φυσικό να εκφράζει και να αντανακλά κάθε πτυχή της κοινωνίας και της ανθρώπινης επικοινωνίας. Αυτό σημαίνει ότι η γλώσσα, όπως και η κοινωνία, χαρακτηρίζεται από ετερογένεια, η οποία όμως, αντί να τη διασπά, της εξασφαλίζει λειτουργικότητα και ενότητα, προσδίδοντάς της ταυτόχρονα αρμονία και πληρότητα. Η ετερογένεια στη γλώσσα προσδιορίζεται από την ύπαρξη ποικιλίας γλωσσών αλλά και διαλεκτικής/ιδιωματικής ποικιλίας της ίδιας γλώσσας, γεγονός που οφείλεται σε ιστορικούς, γεωγραφικούς αλλά και κοινωνικούς παράγοντες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα σε έναν τόπο να μιλιούνται περισσότερες της μιας γλώσσες και να δημιουργούνται γεωγραφικές και κοινωνικές ποικιλίες (και αυτών των γλωσσών). Από την αναπόφευκτη αλληλεπίδραση όλων αυτών των γλωσσικών μορφωμάτων συγκροτείται και τροφοδοτείται η εθνική (μας) γλώσσα.

Με την έννοια αυτή, η ευρύτερη περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών –καθώς γλωσσικώς η περιοχή αυτή πρέπει να θεωρείται ενιαία– παρουσιάζει ιδιαίτερο γλωσσολογικό ενδιαφέρον, αφού συγκεντρώνει όλα τα χαρακτηριστικά μιας πλούσιας σε γλωσσική ποικιλία γεωγραφικής περιοχής, όπως θα προσπαθήσω να περιγράψω σύντομα στη συνέχεια.

Η γλωσσική περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών

Από γλωσσολογική σκοπιά η γεωγραφική ενότητα Κοζάνης-Γρεβενών συγκεντρώνει κάποια ιδιαίτερα γλωσσικά χαρακτηριστικά που δεν απαντά κανείς εύκολα σε άλλες περιοχές:

α. βρίσκεται στο όριο ανάμεσα στα συμπαγή νεοελληνικά ιδιώματα και σε γλωσσικές μεταβατικές περιοχές.¹ Με τον όρο αυτό εννοούμε μια πε-

¹ Ν. Κατσάνης – Κ. Ντίνας, «Τα γλωσσικά ιδιώματα της περιοχής Κοζάνης-Γρεβενών».

ριοχή η οποία βρίσκεται στα όρια μετάβασης από μια γλωσσική ομάδα σε μιαν άλλη αλλόγλωσση. Στην περίπτωσή μας η πιο σημαντική γλωσσική μεταβατική περιοχή είναι αυτή που φτάνει μέχρι τα Σκόπια, ένθεν και ένθεν της οποίας υπάρχουν αμιγείς γλωσσικές περιοχές, ελληνόφωνη και σλαβόφωνη, ενώ στο εσωτερικό της, σε γειτονία και διάσπαρτες συναντούμε ετερόκλητες γλωσσικές ομάδες: ελληνόφωνες, σλαβόφωνες, βλαχόφωνες και αλβανόφωνες με επικρατέστερες στον νότο τις ελληνόφωνες και στον βορρά τις σλαβόφωνες. Το φαινόμενο των γλωσσικών μεταβατικών περιοχών –υπαρκτό σε όλο τον ευρωπαϊκό χώρο, όπου συνορεύουν αλλόγλωσσες ομάδες, όπως π.χ. στα σύνορα Ιταλίας-Αυστρίας (Τιρόλο), Γαλλίας-Γερμανίας (Αλσατία), Ιταλίας-Γιουγκοσλαβίας κλπ.– εμφανίζεται πιο έντονο στον βαλκανικό χώρο λόγω των ιδιόμορφων ιστορικών δεδομένων και της δημιουργίας εθνικής συνείδησης των βαλκανικών λαών μόλις κατά τους τελευταίους χρόνους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μόνο στα τέλη του 20^{ου} αι. βρίσκει τη λύση του με τη γλωσσική ομογενοποίηση των βαλκανικών κρατών και την παγίωση της αντίληψης ότι η δημιουργία εθνικής συνείδησης δεν αποτελεί κατ' ανάγκη συνέπεια της γλωσσικής παρουσίας των λαών και των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων. Μια άλλη γλωσσική ομάδα με την οποία η περιοχή βρίσκεται σε γειτνίαση –αλλά με πολύ πιο περιορισμένη κλίμακα επαφών– είναι η αλβανόφωνη, στα βορειοδυτικά της.

β. το δεύτερο σημαντικό γλωσσικό χαρακτηριστικό της περιοχής Κοζάνης-Γρεβενών είναι η ύπαρξη στο εσωτερικό της μικρών μεν σε πληθυσμό αλλά με δυναμική παρουσία δίγλωσσων ομάδων. Πρόκειται για:

ι) τους βλαχόφωνους – μάλλον την πολυπληθέστερη ομάδα, οι οποίοι απαντούν σε αμιγείς οικισμούς στα ορεινά χωριά των Γρεβενών (Σαμαρίνα, Σμίξη, Αβδέλλα, Περιβόλι) καθώς και σε όλα τα αστικά κέντρα της περιοχής (Κοζάνη, Γρεβενά, Τσοτίλι, Σιάτιστα, Βλάστη, κλπ.). Η γλώσσα των Βλάχων, τα βλάχικα ή κουτσοβλαχική (αρομουνική), είναι γλώσσα νεολατινική, αυτόνομη και ισότιμη με την ιταλική, γαλλική, ισπανική, ρουμανική, και προέρχεται από τη λαϊκή προφορική λατινική της Βαλκανικής· δεν είναι διάλεκτος της ρουμανικής, όπως ανεπιτυχώς υποστηρίχθηκε παλιότερα, αλλά κόρη της λατινικής. Τα βλάχικα προέρχονται από τη βαλκανική λατινική, τη γλώσσα των ρωμαϊκών στρατευμάτων, και αποτελούν ένα από τα πιο εμφανή αποτελέσματα της ρωμαϊκής παρουσίας –και της λατινικής γλώσσας– στον βόρειο ελληνικό χώρο, μια παρουσία που διαρκεί πάνω από επτά αιώνες, από το 146 π.Χ. ως το 560 μ.Χ. Η κουτσοβλαχική, σε στενή επαφή με την ελληνική γλώσσα και παιδεία, δέ-

στο: Κοζάνη και Γρεβενά. Ο χώρος και οι άνθρωποι, επιμ. Ν. Καλογερόπουλος, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 433-437.

χτηκε πολύ σημαντικές επιδράσεις απ' αυτήν στο σύνολο των γλωσσικών της επιπέδων·

ii) τους τουρκόφωνους, πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, των οποίων ο κύριος όγκος εγκαταστάθηκε κυρίως μεταξύ Κοζάνης και Σερβίων·

iii) τους σλαβόφωνους, γηγενείς πληθυσμούς, οι οποίοι κατοικούν σε αμιγή ή/και μεικτά χωριά κυρίως στην επαρχία Εορδαίας.

γ. Το τρίτο –εμφανές επίσης– γλωσσικό χαρακτηριστικό της περιοχής είναι η ύπαρξη σ' αυτήν αρκετών διαλεκτόφωνων ομάδων. Το μεγαλύτερο ασφαλώς ποσοστό των ομιλητών μιλάει ένα βόρειο νεοελληνικό ιδίωμα. Επειδή όμως η περιοχή αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους προορισμούς προσφύγων ως αποτέλεσμα της μικρασιατικής καταστροφής και της ανταλλαγής των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, συναντούμε σε όλη της την έκταση αρκετές διάσπαρτες διαλεκτόφωνες ομάδες, όπως:

- Πόντιους: κατανεμημένους σε αμιγή ή/και μεικτά χωριά σε όλη την περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών,
- Θρακιώτες και Μικρασιάτες, οι οποίοι στις περισσότερες περιπτώσεις συνοικούν με τους Πόντιους,
- Καππαδόκες, κυρίως στην περιοχή των Γρεβενών (π.χ. Δοξαράς, αμιγές καππαδοκικό χωριό) και διάσπαρτους σε άλλες περιοχές, και
- τέλος, ομιλητές της τσακωνικής διαλέκτου σε χωριά της περιοχής Σερβίων, πρόσφυγες από τσακωνόφωνες εγκαταστάσεις της Προποντίδας.

Αυτό το πολύχρωμο μωσαϊκό γλωσσών, διαλέκτων και ιδιωμάτων δεν συνιστά βεβαίως κανενός είδους Βαβέλ, όπως θα μπορούσε να υποθέσει κάποιος. Αντίθετα· όλο αυτό το πολύπλευρο και πολυποίκιλο γλωσσικό υλικό εμπλουτίζει την εκφραστικότητα της ελληνικής γλώσσας, η οποία είτε υπό τη μορφή τής κοινής είτε υπό κάποια ιδιωματική της εκδοχή αποτελεί τον συνεκτικό κρίκο όλου αυτού του πληθυσμού – άλλωστε και οι δίγλωσσοι είναι κυρίως πρώτα ελληνόφωνοι.

Ενδεικτικό της αφομοιωτικής δύναμης και της κυριαρχίας της ελληνικής γλώσσας απέναντι σε όλες αυτές τις γλωσσικές μορφές που προαναφέρθηκαν είναι το ότι η συνύπαρξη των ετερόκλητων αυτών γλωσσικών ομάδων στην περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών δεν αλλοίωσε τη γραμματική και συντακτική δομή των ελληνόφωνων ιδιωμάτων καθώς και το βασικό τους λεξιλόγιο. Περιφερειακή εξαίρεση αποτελεί ίσως η παρουσία του φθόγγου *î* σε κάποια γλωσσικά ιδιώματα (πβ. το τοπωνύμιο *Sâitca*,² λέξεις όπως *χίρτα έτοιμος*, *πρόθυμος*, *καχίρ* “στενοχώρια, βάσανο”, *καφαλί* “πρωινό, δεκατιανό”,

² Το *î* φωνητικά προσομοιάζει προς το τουρκικό *i*, όπως στη λέξη *bakir*.

φρανδίνα “πηγή”, σακίν “φυλάξου, προσοχή!” κλπ.), μια φωνητική επίδραση που ασκήθηκε στην ελληνική από τις συνοικούσες μ’ αυτήν γλώσσες, όπως η κουτσοβλαχική, η τουρκική, η σλαβική, χωρίς όμως ιδιαίτερες φωνολογικές επιπτώσεις. Περισσότερο εμφανής είναι η επίδραση αυτών των γλωσσών στην ελληνική σε λεξιλογικό και κυρίως ονοματολογικό επίπεδο (τοπωνύμια, επώνυμα, υποκοριστικά βαφτιστικών), όπως μπορεί κανείς να το διαπιστώσει από τις σχετικές μελέτες.³

Παρά το πολύ μεγάλο ενδιαφέρον που παρουσιάζει επιστημονικά η περιοχή, δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι ερευνήθηκε γλωσσολογικά επαρκώς, ώστε να έχουμε πλήρη εικόνα της γλωσσικής της παρουσίας και της θέσης της μέσα στη διαχρονική πορεία της ελληνικής γλώσσας. Υπάρχουν αρκετές εργασίες που αφορούν κυρίως περιφερειακά γλωσσικά φαινόμενα, αλλά λίγες εργασίες αντιμετωπίζουν συνολικά τη γλωσσική κατάσταση ενός επιμέρους ιδιώματος. Στη δεύτερη κατηγορία θα μπορούσαν να ενταχθούν βασικές σχετικές εργασίες, όπως των Ευθύμιου Μπουντώνα για το Βελνεντό,⁴ Ιωάννη Τσικόπουλου για το Καταφύγι,⁵ Μιχαήλ Καλινδέρη για το Μπλάτσι,⁶ Αγαπητού Τσοπανάκη και Μαριάννας Μαργαρίτη για τη Σιάτιστα,⁷ Μιλτιάδη Παπαϊωάννου και Βασίλη Αναστασιάδη για τα Γρεβενά,⁸ και Κώστα Ντίνα για την Κοζάνη.⁹ Η έλλειψη επιμέρους εργασιών καθιστά, σήμερα, δυσχερή την ακριβή αποτύπωση των γλωσσικών ιδιωμάτων της περιοχής και όσον αφορά τη γεωγραφική τους κάλυψη και όσον αφορά την εξαντλητική τους παρουσίαση. Ο λόγος είναι απλός: μετά τον

³ Κ. Ντίνας, *Κοζανίτικα επώνυμα (1759-1916)*, [Ινστ. Βιβλίου και Ανάγνωσης], Κοζάνη 1995· Γρ. Βέλκος, *Τα επώνυμα και τα βαφτιστικά ονόματα της Σέλιτσας (Εράτυρας) 1650-1940*, Ελασσόνα 1998.

⁴ Ευθ. Γ. Μπουντώνας, *Μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος Βελβεντού και των περιχώρων αυτού*, [Αρχαία της Νεωτέρας Ελληνικής Γλώσσας εκδιδόμενα υπό του Συλλόγου ‘Κοραής’], Αθήνα 1892.

⁵ Ι. Τσικόπουλος, *Μελέτη περί Λεξικού της καθ’ ημάς δημώδους γλώσσας*, [Αρχαία της Νεωτέρας Ελληνικής Γλώσσας εκδιδόμενα υπό του Συλλόγου ‘Κοραής’], Αθήνα 1892.

⁶ Μιχ. Καλινδέρης, *Ο βίος της Κοινότητος Βλάτσης επί Τουρκοκρατίας*, [ΕΜΣ, Μακεδονική Βιβλιοθήκη 58], Θεσσαλονίκη 1982, σ. 23, 353.

⁷ Αγαπ. Γ. Τσοπανάκης, «Το σιατιστινόν ιδίωμα», *Μακεδονικά* 2 (1941-1952, [Θεσσαλονίκη 1953]) 266-298· Μαριάννα Μαργαρίτη-Ρόγκα, *Φωνολογική ανάλυση του σιατιστινού ιδιώματος*, Θεσσαλονίκη, 1985.

⁸ Μιλτ. Παπαϊωάννου, *Το γλωσσάριο των Γρεβενών*, Θεσσαλονίκη, 1976· Β. Κ. Αναστασιάδης, «Η επίδραση της τουρκικής γλώσσας στο λεξιλόγιο του γρεβενιώτικου γλωσσικού ιδιώματος», *Ελιμειακά* 56 (Ιούν. 2006) 69-90, και 57 (Δεκ. 2006) 187-216.

⁹ Κ. Ντίνας, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κοζάνης*, τ. 1-2, [Ινστ. Βιβλίου και Ανάγνωσης], Κοζάνη 2005.

Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, με την πύκνωση της συγκοινωνίας, τη βαθμιαία αστικοποίηση του πληθυσμού, τη μείωση των ενδογαμιών στις διάφορες γλωσσικές κοινότητες και τη γενίκευση της εκπαίδευσης, τα γεωγραφικά ιδιώματα βρίσκονται σε φάση ραγδαίας συρρίκνωσης με τάση εξαφάνισης, μια προοπτική που διαφαίνεται γλωσσολογικώς βέβαιη στον αιώνα που διανύουμε.

Για τον λόγο αυτό η περιγραφή της γλωσσικής εικόνας της περιοχής δεν μπορεί παρά να περιοριστεί στην αναφορά των πιο βασικών γλωσσικών φαινομένων που συναντούμε στο σύνολο του γεωγραφικού αυτού χώρου καθώς και των πιο χαρακτηριστικών κατά τόπους γλωσσικών ιδιομορφιών.

Τα ιδιώματα Κοζάνης-Γρεβενών ως βόρεια

Τα γλωσσικά ιδιώματα του ν. Κοζάνης αλλά και του ν. Γρεβενών¹⁰ ανήκουν στη μεγάλη κατηγορία των βόρειων νεοελληνικών ιδιωμάτων.¹¹ Ο βελβεντινός φιλόλογος Ευθύμιος Μπουντώνας ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αι. σε μια σημαντική μελέτη του για το γλωσσικό ιδίωμα της γενέτειράς του θεωρεί ότι το Βελβεντό και τα περίχωρά του, το Καταφύγι, και η Κοζάνη μαζί με τη Σιάτιστα αποτελούν τα τρία γλωσσικά κέντρα του νομού «ουκ ολίγον αφιστάμενα αλλήλων».¹² Την ίδια περίπου άποψη διατυπώνει ο επίσης βελβεντινός γλωσσολόγος Αντώνιος Θαβώρης, διαχωρίζοντας όμως το κοζανίτικο από το σιατιστινό ιδίωμα και θεωρώντας ότι προπολεμικά τουλάχιστον είναι τέσσερα τα κύρια γλωσσικά ιδιώματα του ν. Κοζάνης: της Σιάτιστας, της Κοζάνης, του Βελβεντού και του Καταφυγίου.¹³ Δευτερεύοντα γλωσσικά κέντρα αποτελούν τα Σέρβια, η Πτολεμαΐδα (κυρίως το Μπλάτσι), το Τσοτύλι και τα Γρεβενά.

Τα γλωσσικά ιδιώματα της ευρύτερης περιοχής για τους λόγους που ανέφερα πιο πάνω εμφανίζουν πολλά κοινά γνωρίσματα, γεγονός που μας επιτρέπει να θεωρούμε ότι συνιστούν μίαν ευρεία γλωσσική ενότητα, αλλά και χαρακτηριστικές διαφορές, στοιχείο που τα κάνει να διαφέρουν με-

¹⁰ Αντ. Θαβώρης, «Τα γλωσσικά ιδιώματα του Νομού Κοζάνης ως βόρεια και οι κυριότερες ιδιορρυθμίες τους», *Η Κοζάνη και η περιοχή της. Ιστορία-Πολιτισμός, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, Σεπτ. 1993*, Κοζάνη 1997, σ. 189-202.

¹¹ Ανθ. Παπαδόπουλος, *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα 1926.

¹² Μπουντώνας, *ό.π.*, σ. 5.

¹³ Αντ. Θαβώρης, «Μορφολογικά μερικών ιδιωμάτων της Δυτικής Μακεδονίας», *Πρακτικά του Α΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, [ΙΜΧΑ], Θεσσαλονίκη, 1977, σ. 75-95.

ταξύ τους και να έχουν κάποια απ' αυτά, π.χ. το ιδίωμα της Σιάτιστας, διαφορές εμφανείς ακόμη και σε έναν μη ειδικό ακροατή. Μερικά από τα χαρακτηριστικά αυτά θα παρουσιάσω στη συνέχεια κατά γλωσσικό επίπεδο.

Φωνητική

Σχετικά με τη φωνητική

1) Όλα τα γλωσσικά ιδιώματα Γρεβενών και Κοζάνης χαρακτηρίζονται από δύο κύρια φωνητικά γνωρίσματα:

- i. τα φωνήεντα *e* και *o*, όταν είναι άτονα, προφέρονται ως *i* και *u* αντίστοιχα (κώφωση). Έτσι έχουμε: *έφαγε* > *έφαγι*, *ο λόγος* > *ου λόγους*. όταν όμως είναι τονισμένα, παραμένουν ως έχουν, π.χ. *λέμε ζιστός αλλά ζέστα*, *πουλιμό αλλά πόλιμους*.
- ii. τα φωνήεντα *i* και *u*, όταν είναι άτονα, αποβάλλονται, π.χ. *μισό* > *μσό*, *ψηλός* > *ψλός*, *πουλί* > *πλί*, *βουνό* > *βνό*. όταν είναι τονισμένα, παραμένουν ως έχουν, π.χ. *κνώ* αλλά *κίντσα*, *βνό* αλλά *ξιρουβούνι*.

Η κώφωση, φαινόμενο το οποίο καλύπτει όλα τα γλωσσικά ιδιώματα της περιοχής, παρουσιάζει νομοτελειακή εφαρμογή, χωρίς όμως να συμβαίνει το ίδιο και με το φαινόμενο της αποβολής.

Όπως παρατηρεί ο Μπουντώνας¹⁴ για τη φωνητική του ιδιώματος του Βελβεντού, ένα μεγάλο μέρος από τα φωνητικά φαινόμενα που παρατηρούνται σ' αυτό είναι αναπόσπαστα δεμένα με την έκπτωση των *u* και *i*. Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και για τα υπόλοιπα ιδιώματα της ευρύτερης περιοχής. Οι φωνητικές αυτές επιπτώσεις στη λέξη, ελαφρώς διαφοροποιημένες μερικές φορές κατά τόπους, δίνουν την ιδιόζουσα χροιά που εμφανίζουν τα βόρεια γλωσσικά ιδιώματα ως σύνολο αλλά και ως επιμέρους μικρότερες ομάδες. Έτσι:

- α. Το σύμφωνο που απομένει μετά την έκπτωση του *i*¹⁵ διατηρεί τις περισσότερες φορές ίχνη τής άλλοτε συνεκφοράς του μαζί με το *i*. Το φαινόμενο αυτό είναι γενικό και σχεδόν χωρίς εξαιρέσεις σε τελική θέση, π.χ. *ανάβι*, *βάνι*, *κνάβι*, *ασπρούδι*, *μπουγάζι*, *καλάμι*, *καλάθι*, *κουδούνι*, *μιτάξι*, *γαϊτάνι*, *βιτούλι*, *λύκ*. Στην αρχή ή στη μέση της λέξης συνήθως χάνεται, π.χ. *μκρος*, *πθαμή*, *θκόζ(ου)μ*, *λαθκό*, *συντρουφά*.¹⁶

¹⁴ Μπουντώνας, *ό.π.*, σ. 7.

¹⁵ *Ό.π.*, σ. 13 κ.ε.

¹⁶ *Ό.π.*, σ. 13.

Σε πολύ λιγότερα μέρη (π.χ. Πεντάλοφος, Μαυραναίοι, Φιλιππαιοί κλπ.) η αποβολή αυτή του τελικού -i δεν αφήνει ίχνη της προφοράς του, π.χ. η ανέμη > η ανέμ, αυτή γνέθει > αυτή γνέθ, το βράδι > του βράδ, η πόλη > η πόλ. Στη Σιάτιστα μετά την αποβολή του τελικού i –εκτός του ότι δεν απομένουν ίχνη της προφοράς του– εμφανίζονται μόνο άηχα φωνήεντα στη θέση αυτή, ουδετεροποιείται δηλ. η αντίθεση ηχηρότητας, π.χ. χάζι > χάζ (αντί χάζι), κουτάβι > κτάφ (αντί κταβ), κυνήγι > κυνήχ (αντί κυνήγ).

Το τελικό u δεν αφήνει κανένα ίχνος της προφοράς του μετά την αποβολή του, πβ. οι λύκοι > οι λύκ [lɪk], ενώ του λύκου > τ λύκ.

- β. Μετά την έκπτωση των i και u σχηματίζονται συμφωνικά συμπλέγματα τα οποία στη συνέχεια απλοποιούνται ως δυσπρόφερτα, π.χ. δάχτυλο > *δάχτλου > δάχλου, κρύφτηκα > *κρύφτκα > κρύφκα, λούστηκα > *λούστκα > λούσκα, βιάστηκε(ν) > *βιάστκιν > βιάσκιν, χάφτουν > *χάφτν > χάφν, νίφτηκα > *νίφτκα > νίφκα, αυτουούς > *αυτνούς > αφνούς, κάρβουνο > *κάρβνου > κάρνου, στειλιάρι > *στλιάρι > σλιάρι.¹⁷ Και στην εφαρμογή αυτού του φαινομένου υπάρχουν τοπικές διαφοροποιήσεις που χρωματίζουν κάποια ιδιώματα, όπως αυτό της Σιάτιστας.¹⁸
- γ. Άλλοτε για τη διευκόλυνση της προφοράς δυσπρόφερτων συμπλεγμάτων αναπτύσσονται συνοδίτες φθόγγοι: μισός > μΠσος, γλυκάνισος > γλυκάνΤσους,¹⁹ κλπ.
- δ. Παρατηρούνται, τέλος, φαινόμενα αφομοίωσης ή ανομοίωσης για τη δημιουργία πιο ευπρόφερτου συμπλέγματος, π.χ. ανέβηκα > *ανέβκα > ανέφκα, βλάχικος > *βλάχκους > βλάχκους, κουδούνι > *κδούνι > γδούνι, κλπ.

2) Σε όλη τη Δυτική Μακεδονία, αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο, παρατηρείται σε αρκετές λέξεις το φαινόμενο της πρόθεσης ενός α- ή της μεταβολής των αρχικών φωνηέντων σε α-, π.χ. δρύινος > αδρέινους, καλώ > ακαλνώ, σικχαίνουμι > αδκαίνουμι, εργάτης > αργάτς, όρνιθα > αρνίθα, αδίμτου, αδεύτιρους, ανυφαντής, αγιάσμους, αγρηπίδα κλπ.²⁰ Το

¹⁷ Ό.π., σ. 15.

¹⁸ Τσοπανάκης, ό.π., σ. 282 κ.ε.

¹⁹ Μπουντώνας, ό.π., σ. 16.

²⁰ Τσοπανάκης, ό.π., σ. 274 κ.ε.: Σταύρος Γ. Κατσουλέας, «Το προθετικόν 'α' εις τα παρακαμβούνια γλωσσικά ιδιώματα», Πρακτικά του Α' Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου, [IMXA], Θεσσαλονίκη 1977, σ. 193-208.

ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στην κουτσοβλαχική, και μάλιστα σε μεγαλύτερη έκταση, χωρίς να μπορούμε να αποδείξουμε αν πρόκειται για επίδραση της μιας γλώσσας στην άλλη, π.χ. λατ. *rinus* > KB *arým ποτάμι*, λατ. *laxo* > KB *alásy αφήνω*, ελλ. ρόδι > KB *arójdǎ*, ελλ. μυρίζω > KB *apurdzészku*.

3) Το τελικό -ν, που στα περισσότερα NE ιδιώματα και τη NE κοινή αποσιωπήθηκε, είναι ζωντανό και αρκετά ισχυρό (ιδιαίτερα στη Σιάτιστα και λιγότερο στην Κοζάνη), σε ορισμένες θέσεις, όπως π.χ. στο γ' ενικό πρόσωπο του ενεργητικού παρατατικού και του ενεργητικού και παθητικού αορίστου: *καλνώ - καλνούσιν - acáλισιν, φαίνουμι - φάγκιν, χάθκιν*. Επίσης στην αιτιατική ενικού του αρσενικού και του θηλυκού άρθρου (*τουν, την*), των δεικτικών αντωνυμιών (*αυτόν, αυτήν, τούτου, τούτ'ν, ικείνουν*) και των συγκεκομμένων τύπων τής προσωπικής αντωνυμίας του τρίτου προσώπου: *τουν (τον), τν, ν (την)* και του αορίστου άρθρου *έναν, μιαν*.

4) Σε κάποια ιδιώματα (π.χ. Κοζάνη, Σιάτιστα, Βλάστη) παρατηρείται διφθογοποίηση των αρχικών τονιζόμενων φωνηέντων *i, e* και *o*, π.χ. ήρθε > *ήρθιν, έχω > ιέχου, ένας > ιένας, όλοι > μόλι, όταν > μόταν*.

5) Τα συμφωνικά συμπλέγματα *μπ, ντ, γκ (γγ)* προφέρονται συνοδευόμενα από έρρινο σύμφωνο ως *mb, nd, ng* αντίστοιχα. Αυτό ισχύει, στις περιπτώσεις που τα συμπλέγματα είναι πρωτογενή, και στο πλαίσιο της λέξης και σε φαινόμενα συμπροφοράς δύο γειτονικών λέξεων, π.χ. *αμπέλι > ambέλι, άντρας > άνδρας, αγγούρι > αηγούρι* και είναι *τος > είνδους, είναι την > είνδην*. Όταν όμως τα δισυμφωνικά αυτά συμπλέγματα είναι δευτερογενή, προκύπτουν δηλαδή μετά από την αποβολή του φωνηέντος που βρισκόταν ανάμεσά τους, προφέρονται ως *έχουν*, π.χ. *προξενητής > προξεντής*.

6) Στη Σιάτιστα το ουρανικό *γ (γ + e, i)* στην αρχή των λέξεων, όταν ακολουθείται από φωνήεν, και στο μέσο των λέξεων, όταν είναι μεσοφωνηεντικό, χάνει το συμφωνικό του χαρακτήρα και φτάνει ως την κώφωση: *γύφτος > γιούφτος > ιούφτους, Γιώργος > Γιώρος > ιώρος, γίδα > ίδα, γελώ > ιλώ, καλά γεράματα > καλά ιράματα, τραγίσιος > τραϊΐσους, χαραυγή > χαραή*.

7) Μεγάλο ενδιαφέρον, τέλος, παρουσιάζει το φαινόμενο της ουράνωσης των συμφώνων *t, d, l, s, z, ts, dz* στα διάφορα ιδιώματα της περιοχής Κοζάνης-Γρεβενών. Η ουράνωση εμφανίζει μεγάλη τοπική ποικιλομορφία σε κάποια ιδιώματα, π.χ. Σιάτιστα, εμφανίζει εκτεταμένη γενίκευση, γεγονός που το κάνει να ξεχωρίζει εύκολα ανάμεσα στα άλλα ιδιώματα της περιοχής. Έτσι:

- i. στη Σιάτιστα, σπανιότερα στην Εράτυρα και την Κοζάνη αλλά όχι στα άλλα ιδιώματα της περιοχής, τα *t* και *d*, όταν ακολουθούνται

- από τα μπροστινά φωνήεντα *e, i*, τρέπονται σε *tse, tsi* και *dze, dzi* αντίστοιχα. Οι σιατιστινοί φθόγγοι *ts* και *dz* είναι ασθενέστεροι των νεοελληνικών *ts* και *dʒ* στις λέξεις *τσουβάλι* και *τζάμι*, π.χ. αντίμαχος > *αντζίμαχους*, γιατί > *γιατσί*, πατέρας > *πατ'έρας*, πετεινός > *πέτ'νους*. Ο νόμος αυτός ισχύει και στο κλιτικό σύστημα: *ου χούφτους* > *οι χούφτσί*.
- ii. Στη Σιάτιστα ουρανική είναι και η προφορά των *χι* και *γκι* ως *τσι* και *τζι*: *γυναίκες* > *γναίτσες*, παραγγείλει > *παρραντζείλι*.
- iii. Στη Σιάτιστα, αλλά όχι στην υπόλοιπη περιοχή, το *λ* ουρανώνεται και πριν από το ημίφωνο *ι* (σύμφωνα με τον κανόνα της νεοελληνικής που έχει εφαρμογή σε όλα τα ιδιώματα της περιοχής), αλλά και πριν από το φωνήεν *i*, π.χ. *γιαλίζομαι* > *γιαλίζομι*, *γιαλίστηκα* > *γιαλίσκα*, *γιαλί* > *γιαλί*.
- iv. Στη Σιάτιστα και αλλού, π.χ. στα Γρεβενά, ουρανώνεται το [s] και στα συμπλέγματα *σκ*, *σπ*, *στ*, *σλ*, *σν* είτε πρωτογενή είτε δευτερογενή > *σκ*, *σπ*, *στ*, *σλ*, *σν*, π.χ.: *ασβέστης* > *ασβέστς*, *αγριόσκυλο* > *αγρόσκλη*, *πεσνίκι* > *πιδνίκ*, *σκυλί* > *σκλη*, *στικ* > *σκ*: *αφανίστηκα* > **αφανίσκα* > *αφανίσκα*, *βιαστικός* > **βιαστικός* > *βιαστικός*, *στλ* > *σλ*: *στειλιάρι* > *σλιάρι* κλπ.
- v. Σχεδόν παντού στην περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών το ημίφωνο *ι* πρωτίστως και δευτερευόντως το φωνήεν *i* προκαλούν την ουράνωση των συμφώνων *s*, *z*, *ts*, *dz* που βρίσκονται πριν απ' αυτά > *ʃ*, *ʒ*, *tʃ*, *dʒ*, π.χ. *κερασιά* > *κιρασά*, *πατησιά* > **πατσιά* > *πατσά*, *ανεψιός* > *αμπσός*, *ανεψιά* > *αμπσά*, *λόξιος* > *λόξους*, *τα ανιψίδια* > *τα αμπσίδια*, *άξιζε* > *άκσιζιν*, *γύρισες* > *ύρσις*, *ζήλεψα* > *ζήλιψα*, *ζηλεύεις* > *ζλεύς*, *ψίχα* > *πσίχα*.

Μορφολογία

Στον τομέα της μορφολογίας

1) Ένα φωνητικό-μορφολογικό φαινόμενο που δείχνει να μην έχει εξαιρέσεις είναι η προφορά των καταλήξεων με *σ* ή *ζ* και πρωτογενές *i*, αυτό που προέρχεται δηλ. από αρχαιοελληνικό αντίστοιχό του: *-άσις*, *-έσις*, *-όσις*, *-ούσις*, *-ίσις*, *-άζις*, *-έζις*, *-όζις*, *-ούζις*, *-ίζις*. Οι καταλήξεις αυτές προφέρονται: [ájs, éjs, ójs, újs, íjs, ájz, éjz, ójz, újz, íjz], π.χ. *φτιάσεις* > *fkájs*, *καλέσεις* > *kaléjs*, **γεμόσεις* > *γimójs*, *λούσεις* > *lújs*, *καθήσεις* > *kathíjs*, *γεμίσεις* > *γimójs*, *μιλήσεις* > *milíjs*, *αγοράζεις* > *agurájz*, *γεμίζεις* > *γimóiz*, *βρίζεις* >

υήζ. Όταν όμως αυτό το *i* είναι δευτερογενές, προήλθε δηλαδή από κώφωση του *e*, ο κανόνας αυτός δεν εφαρμόζεται, π.χ. βρούσες > βρούσις, βρούζες > βρούζις, αγόραζες > αγόραζις, αγόρασες > αγόρασις. Σε κάποια μέρη (π.χ. Βελβεντό, λιγότερο στην Κοζάνη) ανάλογη εξέλιξη με τις καταλήξεις *-άσις*, *-έσις*, *-όσις*, κλπ. παρατηρείται και στο εσωτερικό των λέξεων: φύσησα > φύσισα, μάσησα > μάσισα, αστόχησα > αστόχισα, έχυσα > έχισα.²¹

2) Στην τονισμένη κατάληξη *-ριά* και *-θιά* το ημίφωνο *i* δρα κατά δύο τρόπους: το προερχόμενο από το πρωτογενές *i* διατηρείται προσεγγίζοντας το συμφωνικό ημίφωνο: κοχλιάρια > χουλιάρια > χλιάρια, μαχαίρια > μαχαίρια, κλούβιος > κλούβιους, αραδιάζω > αραδιάζου, χωριό > χωριό, προβιά > προβιά, λαδιά > λαδιά το δευτερογενές *i* (που προήλθε από συνίζηση ενός παλιότερου *αι*, *ε*) φεύγει αφήνοντας σε λίγες περιπτώσεις εντελώς ανεπαίσθητα ίχνη: Αποκρεά > Αποκριά-Αποκρά, καλογραία > καλουγριά-καλουγριά, κλαδαρέα > κλαδαριά-ά, λαιμαριά > λιμαριά-λιμαριά, παταριά > παταριά-παταριά, βαθεία > βαθέα > βαθιά-βαθιά, βραδιά > βραδιά-βραδιά, αγκαθέα > αγκαθιά-αγκαθιά.

3) Οι πιο συνηθισμένες παραγωγικές καταλήξεις στην περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών είναι: *-έινους*, π.χ. ασημένιους, κουτσορένιους, *-ίδους*, π.χ. γιδίδους, μαϊδούς, *-κους*, *-ρκους*, *-ίτκους*, π.χ. βλάθκους, μσίρκους, σκλίτκους, *-κός*, π.χ. γνουμκός, *-άδι*, π.χ. ζουρλός - ζουρλάδι, *σαλός* - *σαλάδι*, *-αβους*, π.χ. λέρα - λέραβους, *μύξα* - *μύξαβους*, *-έλλας* / *-έλλης*, *-έλλα*, *-έλλι*, π.χ. Φαρδέλλας, βουρρέλλα, πιδαρέλλι, γουμαρέλλι, *-ούδης*, *-ούδα*, *-ούδι*, π.χ. Αργυρούδης, Βαγγιλούδα, αρκούδι, *-ουβιά* (μόνο στα γυναικωνύμια), π.χ. Μάρκος - Μαρκουβιά, *-ούκας*, π.χ. αμψιούκας, θχειούκας.

4) Οι συνηθέστερες υποκοριστικές καταλήξεις είναι: *-όπλλους*, *-όπλλι* / *-πούλλα* *-όπλλου*, π.χ. τιντζιρόπλλους, σταμνουπούλλα κλπ., *-ούλλι*, π.χ. βρουσούλλι, μπλαρούλλι, *-έλλι*, π.χ. πιδαρέλλι, γουμαρέλλι, *-ίτσι* *-ίτσα* / *-ίτσου(ω)*, π.χ. πλαρίτσι, πουλίτσα, Λινίτσα κλπ. *-όπκου*, *-όπκ*, π.χ. αρχουντας - αρχουντόπκου, *νύφη* - *νυφόπκ*, *γουρνόπκου*, *-ούτσικους*, π.χ. τρανός - τρανούτσικους.

5) Επιβιώνουν κάποιες αρχαιοελληνικές καταλήξεις ρημάτων σε *-ίσκου* < *-ίσκω*, π.χ. πιθνίσκου, μνίσκου, και ουσιαστικών σε *-ότης*, π.χ. αρχότι.²²

6) Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι ιδιόρρυθμοι μονολεκτικοί τύποι του δευτέρου πληθυντικού προσώπου της παθητικής προστακτικής, ένα από τα πιο χα-

²¹ Μπουντώνας, *ό.π.*, σ. 20.

²² Ευανθία Δουγά-Παπαδοπούλου, «Συγκριτική προσέγγιση του ιδιώματος Βελβεντού και χωριών της ορεινής Πιερίας», *Η Κοζάνη και η περιοχή της. Ιστορία-Πολιτισμός, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, Σεπτ. 1993, Κοζάνη 1997*, σ. 113-147.

ρακτηριστικά γνωρίσματα των γλωσσικών ιδιωμάτων της Δυτικής Μακεδονίας, αλλά και της Ηπείρου: *φαγώσας* αντί *φαγουθήτι*, *στάσας* αντί *σταθήτι*, *ριξας*, *ταράξας*, *σπαράξας*²³ κλπ.

7) Η ονομαστική και η αιτιατική πληθυντικού των αρσενικών σε -ος είναι ίδιες: *οι λύκ - τς λύκ*.²⁴

8) Σε όλη τη Δυτική Μακεδονία ευνοείται ένας μεταπλασμός που δίνει πληθυντικούς ουδέτερων σε -ια στα αρσενικά ή θηλυκά, π.χ. *ου κιφτές - οι κιφτέδης και τα κιφτέδια, ου σαρμάς - τα σαρμάδια, η αρνίθα - οι αρνίθης και τ' αρνίθια, η αγιλάδα - τα γιλάδια*.²⁵

9) Ο αδύνατος τύπος της προσωπικής αντωνυμίας στο ουδέτερο γένος είναι *τα*, ενώ σε όλα τα άλλα νεοελληνικά ιδιώματα και στην κοινή είναι *τους*, π.χ. *χάρκαν τα πιδιά που ήρθιν ου πατέρας τα, τα πιδιά φουρούν τα παπούτσια τα*.²⁶

10) Ο βασικός τόνος σε όλα τα εν λόγω ιδιώματα παραμένει, ακόμη και όταν παραβιάζεται ο νόμος της τρισυλλαβίας, οπότε αναπτύσσεται ένας δευτερεύων τόνος, π.χ. *έφαγα - έφαγάμι*.²⁷

Σύνταξη

Στον τομέα της σύνταξης

1) Η γενική αδυνατίσε πολύ και αφήνει συχνά τη θέση της σε εμπρόθετο προσδιορισμό από + αιτιατική, π.χ. *του σαμάρι απ' του γουμάρι, κι όχι *του σαμάρι τ' γουμαριού, τα ρούχα απ' τα πιδιά κι όχι *τα ρούχα των παιδιών*.²⁸

2) Πολύ συχνά στα ιδιώματα αυτά οι αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας στην καταφατική μορφή των περιφραστικών χρόνων βρίσκονται ανάμεσα στο βοηθητικό και το ρήμα, π.χ. *είχα τουν ιδεί, είχι μι πει*,²⁹ κι όχι *τον είχα δει, μου/με είχε πει*, όπως συνηθίζεται αλλού.

3) Στο συντακτικό σχήμα: *όνομα που λήγει σε -ς + κτητική αντωνυμία (μου)* η έκπτωση του τελικού υ δίνει συνήθως: *δικός μου > θκοζμ, πατέρας μου > πατέραζμ*. Σε λίγες περιπτώσεις, π.χ. στο Βελβεντό, μετά την έκ-

²³ Θαβώρης, ό.π., σ. 80· Μπουτώνας, ό.π., σ. 53· Τσοπανάκης, ό.π., σ. 290.

²⁴ Τσοπανάκης, ό.π., σ. 283.

²⁵ Ό.π., σ. 283.

²⁶ Ό.π., σ. 285.

²⁷ Ό.π., σ. 287.

²⁸ Ό.π., σ. 298.

²⁹ Ό.π., σ. 298 κ.ε.

πτωση του υ της αντωνυμίας αναπτύσσεται ένα υ, π.χ. ο γαμβρός μου > ου γαμπρόζουμ, της νύμφης μου > τς νύβζουμ, αφέντης μου > αφέντζουμ.

4) Στο Βελβεντό (καθώς επίσης στα Σέρβια και τη Βλάστη) «το θηλυκόν αντί του αρσενικού άρθρου είναι συνηθέστατον», όπως μαρτυρεί ο Μπουντώνας, π.χ. *ι Γιώρς, ι Κίτσιους, ι Κουτούλς, ι λύκους, ι γιος*.³⁰

Λεξιλόγιο

Όσον αφορά τη λεξιλογική διαστρωμάτωση των γλωσσικών ιδιωμάτων της περιοχής Κοζάνης-Γρεβενών, παρατηρείται ότι τον λεξιλογικό πλούτο των ανωτέρω ιδιωμάτων συνθέτουν οι εξής βασικές κατηγορίες:³¹

α. *αρχαιοελληνικά και μεσαιωνικά γλωσσικά στοιχεία*: λέξεις που συναντούμε στην αρχαία ελληνική ή τη μεσαιωνική ελληνική γραμματεία ή παράγονται από αυτήν και σήμερα δεν χρησιμοποιούνται στην κοινή νέα ελληνική: *αδουχειέμει, απκάζου, ξιμέτουχους, σιβαίνου κλπ.*

β. *διαβαλκανικές λέξεις*: λέξεις που απαντούν και σε άλλες ή και σε όλες τις βαλκανικές γλώσσες χωρίς καμιά από τις γλώσσες αυτές να μπορεί να διεκδικήσει την πατρότητά τους: *γκλαμπάτσα, λάιο, όούτο.*

γ. *ξένα γλωσσικά στοιχεία*:

- i. *λέξεις τουρκικής προέλευσης*: είναι η πολυπληθέστερη κατηγορία λεξιλογικών δανείων.³² Άλλες από τις λέξεις αυτές είναι πανελλήνιες κι άλλες απαντούν μόνο στην περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών: *αβλαγάς, καδλάς, ιλιάτσια, καδμιρέου, σακάς, χατάς.*
- ii. *λέξεις σλαβικής προέλευσης*: τα σλαβικά αυτά γλωσσικά στοιχεία είναι σχεδόν πανελλήνια: *αζμπόρστους, γκουρτσά, λουζγάζου, πουκρόβι.*
- iii. *λέξεις λατινικής ή νεολατινικής προέλευσης*: αποδεικνύουν την έντονη παρουσία των Ρωμαίων στον Δυτικομακεδονικό χώρο. Έτσι έχουμε: *αρίτδους, μισάλα, σούκους, βιζικάντι, κουρδέλλια, λουκάντα,*
- iv. *λέξεις αλβανικής και άλλων γλωσσών.*

³⁰ Μπουντώνας, *ό.π.*, σ. 63.

³¹ Ν. Κατσάνης, «Λεξικογραφική διαστρωμάτωση του γλωσσικού ιδιώματος της Κοζάνης», *Η Κοζάνη και η περιοχή της. Ιστορία-Πολιτισμός, Πρακτικά Α' Συνεδρίου, Σεπτ. 1993, Κοζάνη 1997*, σ. 247-266.

³² Αναστασιάδης, *ό.π.*

Επίλογος

Η έρευνα των γλωσσικών ιδιωμάτων συμβάλλει αποφασιστικά στη συνολική μελέτη της (ελληνικής) γλώσσας σε όλη της τη γεωγραφική και ιστορική διάσταση. Τα τοπικά ιδιώματα διασώζουν αισθητικά και εκφραστικά αριστουργήματα, πολλά από τα οποία δεν διασώθηκαν στην κοινή μορφή της γλώσσας μας, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στον εμπλουτισμό της. Με τον συνήθως συντηρητικό τους χαρακτήρα, εξάλλου, φωτίζουν πολλές πλευρές της κοινωνικής και πολιτιστικής δομής και διάρθρωσης των τοπικών κοινωνιών σε μια δεδομένη χρονική περίοδο.

Η διαφαινόμενη ως βέβαιη πλέον συρρίκνωση και εξαφάνιση των διαλέκτων θα έχει ως αποτέλεσμα και την απώλεια πολλών εκφραστικών μέσων αλλά και της ίδιας της διαφορετικότητας, η οποία θα παραχωρήσει τη θέση της σε μιαν άχαρη ομοιογένεια. Μια πραγματικότητα, την οποία δεν μπορούμε να ανατρέψουμε αλλά που δεν πρέπει να μας αφήσει ασυγκίνητους.

Σήμερα οι νεοελληνικές διάλεκτοι και τα ιδιώματα δεν είναι αποκλειστικό όργανο καθημερινής επικοινωνίας παρά μόνο μιας μικρής μερίδας ανθρώπων, και αυτοί στο μέλλον θα είναι όλο και λιγότεροι. Τι μέλλει γενέσθαι, λοιπόν; Η άποψη των γλωσσολόγων, εδώ και έναν αιώνα ήδη, είναι ότι νομοτελειακά οδηγούμαστε σε μια γλωσσική ομογενοποίηση. Υπάρχει όμως μια αισιόδοξη πλευρά των πραγμάτων: Στη σημερινή ενοποιούμενη Ευρώπη παρατηρείται μια συμπεριφορά που, παρότι φαίνεται αντιφατική, υπακούει σε μια γενικότερη παγκόσμια τάση υποστήριξης και ανάδειξης του διαφορετικού. Έτσι, ενώ βαίνουμε προς μια υποχώρηση των επίσημων γλωσσών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, διαπιστώνουμε την υποστήριξη πολιτικών που στοχεύουν στην καταγραφή αλλά και την εκμάθηση των ολιγότερο ομιλούμενων γλωσσών και διαλέκτων στην Ευρώπη.

Στο πλαίσιο αυτό τα σχολικά προγράμματα σπουδών γλωσσικής διδασκαλίας υποστηρίζουν πλέον τη μελέτη αλλά και τη διδακτική αξιοποίηση και γλωσσικών τοπικών διαφοροποιήσεων, καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερόντων των μαθητών. Η υιοθέτηση εναλλακτικών τρόπων γλωσσικής εκπαίδευσης μπορεί να προαγάγει αφενός τη διαμόρφωση στάσεων ουσιαστικού σεβασμού απέναντι στη γλωσσική-πολιτισμική διαφορετικότητα και αφετέρου την ανάπτυξη ενός νέου ήθους επικοινωνίας μεταξύ των πολιτών.³³

³³ Βασιλική Δενδρινού, «Πολυγλωσσία και Ετερογλωσσία στην Ευρώπη: πρόκληση για εναλλακτικούς τρόπους γλωσσικής εκπαίδευσης», στο: *Γλώσσα Γλώσσες στην Ευρώπη*, [ΥΠ.Ε.Π.Θ], Αθήνα 2001, σ. 25-34.

Πέρα από τη γλωσσική επικοινωνία, ο διαλεκτολογικός πλούτος μπορεί να άρει και παρεξηγήσεις που σχετίζονται με την καταγωγή του διαλεκτόφωνου ή/και του ξενόγλωσσου ανθρώπου. Γνωρίζοντας μια διάλεκτο ή μια ξένη γλώσσα, ερχόμαστε σε επαφή με τον πολιτισμό του άλλου, συνεπώς κατανοούμε καλύτερα και τον ίδιο. Μια διδασκαλία που στοχεύει στη διαμόρφωση ανεκτικότερης στάσης απέναντι στη διαφορετικότητα μπορεί μακροπρόθεσμα να οδηγήσει στον σεβασμό του διαφορετικού και στη δημιουργία ενός αρμονικού περιβάλλοντος, όπου η έκφραση της διαφοράς θα είναι κανόνας και όχι εξαίρεση. Έτσι, μπορεί να διευρυνθεί το οπτικό πεδίο των μαθητών και των εκπαιδευτικών από μια μονόγλωσση και μονοπολιτισμική σε μια πολύγλωσση και διαπολιτισμική προοπτική με παράλληλο περιορισμό των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων τα οποία συνδέονται με την ετερότητα.

Από τη στιγμή που η Ελλάδα ανήκει στην Ευρωπαϊκή Ένωση το ελληνικό σχολείο πρέπει να στοχεύει στη διαμόρφωση μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας, στη βάση της οποίας θα υπάρχει γνώση για τις γλώσσες και τις γλωσσικές ποικιλίες των κρατών της. Οι μαθητές που θα έχουν βασικές κοινωνιογλωσσικές και εθνογλωσσικές γνώσεις θα μπορούν ευκολότερα όχι μόνον να αποδεχτούν αλλά και να σεβαστούν τη γλωσσική –άρα και την πολιτισμική– διαφορετικότητα. Αυτό θα μας απαλλάξει κι από ανώφελους και αστήρικτους εθνικισμούς περί ανώτερων και κατώτερων γλωσσών, στους οποίους συχνά πέφτουν οι αδαείς περί τη γλωσσική κατάσταση παγκοσμίως από αρχαιοτάτων χρόνων ως σήμερα.

Στην κατεύθυνση αυτή κινούμαστε στο Εργαστήριο Γλώσσας και Προγραμμάτων Γλωσσικής Διδασκαλίας του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, και έχουμε ήδη καταθέσει στην επιστημονική και εκπαιδευτική κοινότητα σχετική ολοκληρωμένη διδακτική πρόταση για τη διδακτική αξιοποίηση της γεωγραφικής γλωσσικής ποικιλίας.³⁴

³⁴ Κ. Ντίνας – Εύα Ζαρκογιάνη, *Διδακτική αξιοποίηση των νεοελληνικών διαλέκτων. Η περίπτωση του γλωσσικού ιδιώματος Αφάντου Ρόδου*, Θεσσαλονίκη 2009.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

για τη μελέτη ιδιαίτερων γνωρισμάτων των
επιμέρους γλωσσών και ιδιωμάτων της περιοχής

- Andriotis N., *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, Βιέννη 1974
- Αλευράς Νάσης, *Μ' είπιν η μάνα μ'*, Κοζάνη 1964
- Αναστασιάδης Β. Κ., «Οι Βαλαάδες και οι μικρασιάτες πρόσφυγες του Νομού Γρεβενών», *Πρακτικά 1ου Συνεδρίου των απανταχού Γρεβενιωτών, Γρεβενά 7-8 Αυγ. 1993, Γρεβενά 1994*
- Γιώβος Γιάν., *Μακεδονικά γκαργκάλια*, Νέα Υόρκη 1971
- Γκατζάρας Αστ., *Αντίλαλος από το Καταφύγι*, Θεσσαλονίκη 1954
- Γκατζάρας Αστ., *Καταφυγιώτικες ιστορίες και ανέκδοτα*, Θεσσαλονίκη 1990
- Γράβας Π., «Τα κουδαρίτικα της Σιάτιστας», *Λαογραφία* 12 (1948) 429-447
- Δουγά-Παπαδοπούλου Ευανθία – Τζιτζιλής Χρ., *Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας*, [ΕΜΣ, Μακεδονική Βιβλιοθήκη 98], Θεσσαλονίκη 2006
- Ζηκόπουλος Ι., *Δημοσιεύματα στην εφημ. Δυτική Μακεδονία και στο Ημερολόγιο Δυτικής Μακεδονίας*
- Ηλιαδέλης Στράτος, «Ου Μήτσιους ου χουργιάτ'ς», *Ελμειακά* 1 (1982) 57-59
- Θαβώρης Αντ., «Το προύν(ε)ικος του Ηρώνδα και η παλαιότητα των γνωστών γνωρισμάτων των βορείων νεοελληνικών ιδιωμάτων», *Δωδώνη* 9 (1980) 401-439
- Καλινδέρης Μιχ., *Ο κώδιξ της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης (1686-)*, [ΕΜΣ, Μακεδονική Βιβλιοθήκη 42], Θεσσαλονίκη 1974
- Κρήτος Γ., *Ιδιορρυθμίες και ιδιομορφίες της λαϊκής γλώσσας του Καταφυγίου Πιερίων*, [Σύνδεσμος Καταφυγιωτών «Τα Πιέρια»], Θεσσαλονίκη 1984
- Κριαράς Εμμ., *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας*, Θεσσαλονίκη, 1969-1988
- Κωστάκης Θ. Π., *Σύντομη γραμματική της τσακωνικής διαλέκτου. Α. Το ιδίωμα της βόρειας Τσακωνιάς. Β. Το τσακωνικό ιδίωμα της Προποντίδας*, [Institut Français d'Athènes], Αθήνα 1951
- Μαλούτας Μηνάς, *Τα Σέρβια, ιστορική και λαογραφική επισκόπησις*, Θεσσαλονίκη 1956
- Μαργαρίτη Μαριάννα, «Παρατηρήσεις στην αποβολή των άτονων i, u στο ιδίωμα της Σιάτιστας», *Πρακτικά του Α' Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, [ΙΜΧΑ], Θεσσαλονίκη 1977, σ. 51-58
- Μότσιου-Τσικριτζή Ματίνα, *Αποκριά Κοζάνης*, Κοζάνη 2000
- Νάστος Κλ., *Καταφύγι Πιερίων Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1971
- Παπαναούμ Δ., *Λαογραφικά Σιατίστης*, [ΕΜΣ, Μακεδονική Βιβλιοθήκη 27], Θεσσαλονίκη 1988

- Παπανικολάου Φ., *Γλώσσα και λαογραφικά επαρχίας Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1973
- Παπασιώπης Λεων., *Η παλιά Κοζάνη*, Θεσσαλονίκη 1972
- Παπασιώπης Λεων., *Τότι κι τώρα*, Θεσσαλονίκη 1973
- Παπασιώπης Λεων., *Απ' ό.τ' απόμινι*, Θεσσαλονίκη 1977
- Παπασιώπης Λεων., *Αδουκήθ'κα*, Θεσσαλονίκη 1988
- Πιτένης Ζήνων, *Κουζιανιώτ'κα μπέντια*, Αθήνα 1971
- Σιαμπανόπουλος Κ., *Αποκριάτικα Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1983
- Σιατιστινά*, εξαμηνιαία έκδοση του συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης
- Συμεωνίδης Χαρ., «Παρατηρήσεις στα κύρια χαρακτηριστικά των βορείων νεοελληνικών ιδιωμάτων», *Πρακτικά του Α΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, [ΙΜΧΑ], Θεσσαλονίκη 1977, σ. 63-71
- Τόζης Γιάνν. Αργ., «Σιατιστινά», *Μακεδονικά* 2 (1941-1952) 311-331
- Τσιανάκας Τόλιος, *Βιβλινά Μασλάτγια*, Βελβεντό 1988
- Τσοπανάκης Αγαπ., «Διαλεκτικά Μακεδονίας», *Μακεδονικά* 5 (1961-63) 448-457
- Φόρης Β., «Μι τς προουσόπ'...», *Ελιμειακά* 24 (1990) 49-59